

Elżbieta Słodkowska

"Adam Mickiewicz - zarys bibliograficzny", opracowali Irmina Śliwińska, Wanda Roszkowska, Stanisław Słupkiewicz, Warszawa 1957, Państwowy Instytut Wydawniczy... : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 49/4, 544-554

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

działał najpierw przez swoje przemówienia, o których nawet tak wytrawni przeciwnicy polityczni jak Ludwik Orpiszewski donosili Czartoryskiemu, że nie mogli ich słuchać bez wzruszenia i nie od razu znajdowali na nie odpowiedź, nawet dla siebie. Z tych samych względów poeta kierował Legion na linię bojową, pisemnie i osobiście interweniował u tych, którzy posiadali środki działania: u króla Piemontu, u Czartoryskich i Ksawerego Braniczkiego. Temu poświęcał też artykuły w *Trybunie Ludów*, pogłębiając z biegiem wypadków swoje idee rewolucyjne.

Kieniewicz pomija niemal zupełnie propagandową działalność Mickiewicza w Rzymie i w drodze do Mediolanu, jego wystąpienia wśród Polaków, którzy przebywali wówczas w Wiecznym Mieście, przemówienia we Florencji, Bolonii, Modenie i Mediolanie. Mimo że uznaje wielką wartość *Symbolu politycznego Polski*, nie daje w swej pracy analizy *Składu zasad*, szczególnie ważnej dla tych artykułów, które mówią o liberalnych i demokratycznych ideach poety. Biorąc pod uwagę małą liczbę ochotników, którzy stawali w Mediolanie i w Turynie po stronie Hotelu Lambert, spory z arystokracją zajmują w pracy Kieniewicza za dużo miejsca w porównaniu np. ze stosunkami z Mazzinim i umową o Legion w służbie republiki rzymskiej z 29 maja 1849. Autor unika, jakby z zasady, charakterystyk bohaterów dramatu; oprócz niewielu ciekawych słów o Dziekońskim nie przedstawia czytelnikowi ani Aleksandra Chodźki, ani Fijałkowskiego, ani Witkowskiego czy Werna. Na jego stwierdzenie, że Mickiewicz z rewolucjonisty szlacheckiego „dojrzał jako rewolucyjny demokratą“ trudno się zgodzić, tak jak trudno np. *Pana Tadeusza* klasyfikować według przyjętych schematów. Dalsze lata w życiu poety i jego śmierć w Konstantynopolu dowiodły, że inaczej niż u innych harmonizowało w nim stare i nowe, tradycja i ideały rewolucyjne.

Mimo że książka nasuwa takie zastrzeżenia, *Legion Mickiewicza* zbliża nas jednak do epoki, pozwala lepiej rozumieć wiele czynów i pism Mickiewicza i zmusza do przemyślenia ich. Monografia oparta na bardzo bogatych i niewątpliwie najważniejszych źródłach rękopiśmiennych i drukowanych o roku 1848 i Mickiewiczu, opracowana z rzadką jasnością i ujęta we wzorową kompozycję, jest najlepszą z dotychczasowych prac o Legionie.

Adam Lewak

ADAM MICKIEWICZ. Zarys bibliograficzny. Opracowali Irmiona Śliwińska, Wanda Roszkowska, Stanisław Stupkiewicz. (Warszawa) 1957. Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 353, 3 nrb. Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich. (Z materiałów bibliografii literatury polskiej według „Literatury polskiej“ Gabriela Korbuta).

Wśród prac bibliograficznych prowadzonych przez Instytut Badań Literackich na pierwszy plan wysuwa się praca nad bibliografią literatury polskiej sporządzoną na podstawie materiałów zawartych w *Literaturze polskiej* Korbuta. Początkowo przygotowywana bibliografia miała być tylko rozszerzonym do r. 1950 nowym wydaniem dzieła Korbuta, o zmienionym układzie i uzupełnionej liście opracowanych autorów. Z biegiem pracy przekonano się, że materiały zawarte w *Literaturze polskiej* trzeba nie tylko

uzupełnić, ale i sprawdzić na podstawie autopsji, a nawet — bardzo często — poprawić. Podjęcie tych prac spowodowało, że ostatecznie przygotowane wydanie Korbuta jest dziełem nowym, przejmującym z poprzedniego jedynie podstawowy wykaz haseł autorskich i zasadnicze ugrupowanie danych dotyczących pisarza, a składających się z trzech działów: życiorysu, wykazu twórczości i zestawienia opracowań.

Nowe wydanie *Literatury polskiej* Korbuta w redakcji obecnych edytorów zmieniło też swój charakter. Korbut nazwał swą pracę „podręcznikiem informującym, przeznaczonym dla studiujących naukowe dzieje rozwoju piśmiennictwa polskiego”¹, i zastrzegał się, że nie jest to ani słownik biograficzny pisarzy polskich, ani bibliografia historii literatury polskiej, a wydawcy obecnej edycji mówią wyraźnie o bibliografii literatury polskiej.

Bibliografiami albo materiałami bibliograficznymi nazwano też dwa opublikowane dotychczas zestawienia sporządzone na podstawie Korbutowskich materiałów. Jedno z nich dotyczyło epoki Odrodzenia², drugie — zatytułowane: „*Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny*” — zawiera bibliograficzną część materiałów mickiewiczowskich mających wejść do bibliografii literatury polskiej.

Osobne wydanie Korbutowskich materiałów dotyczących Mickiewicza, nadanie im własnego tytułu i ograniczenie zakresu pracy do zestawienia bibliograficznego przemawia za traktowaniem „Zarysu” przede wszystkim jako jednego z rodzajów bibliografii mickiewiczowskiej. Nie jest to jednak, mimo okazałej objętości, pełny wykaz wydań dzieł Mickiewicza i dotyczących go opracowań. Przed takim traktowaniem tej pracy przestrzegają autorzy mówiąc w przedmowie, że tak jak cała przygotowywana bibliografia literatury nie jest zbiorem monografii bibliograficznych, podobnie i „Zarys” nie stanowi monografii bibliograficznej pisarza. Jest on zestawieniem selektywnym; kryteria selekcji wymieniono w przedmowie przy omówieniu zasad doboru materiałów.

1. Dobór materiałów

Mówiąc o doborze materiałów w „Zarysie” trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na niezmiernie trudne zagadnienie selekcji w bibliografii mickiewiczowskiej. Postać autora *Dziadów* i cała jego twórczość jest tematem niezliczonej ilości rozpraw naukowych; omawiano ją w różnorodnych pracach informacyjnych dotyczących Polski i jej kultury, we wszelkiego rodzaju podręcznikach i wydawnictwach popularnonaukowych. Równie bogaty materiał stanowią wydane w kraju i za granicą, w językach polskim i obcych, samoistne i niesamoistne wydawniczo utwory Mickiewicza. Oczywiście jest fakt, że zarejestrowanie wszystkich wydań dzieł Mickiewicza i wszelkich opracowań z nim związanych jest rzeczą niemożliwą nawet

¹ G. Korbut, *Literatura polska od początków do wojny światowej*. Wyd. 2. T. 1. Warszawa 1929, s. V.

² K. Budzyk, R. Pollak, S. Stupkiewicz, *Bibliografia literatury polskiej okresu Odrodzenia*. (Materiały). Warszawa 1954.

w przypadku sporządzania tzw. monografii bibliograficznej, która za zadanie stawia sobie zebranie wszelkich materiałów dotyczących postaci autora³. Tym bardziej konieczna jest selekcja materiałów w bibliografii tego typu co *Literatura polska* Korbuta, wskazującej tylko na materiały przydatne do badań historycznoliterackich. Trzeba jednak pamiętać, że kryteria takiej selekcji muszą być ściśle pod względem formalnym i merytorycznym, bo tylko wtedy użytkownik bibliografii w razie potrzeby będzie wiedział, czy i gdzie ma poszukiwania uzupełnić.

Wydaje się, że selekcja w przygotowywanej przez IBL bibliografii literatury, a tym samym i w omawianym „Zarysie“, ogólnie odpowiada tym postulatom. Usunięto tu — jak o tym mówi przedmowa — ustalone kategorie dokumentów: niesamoistne wydania utworów poety, z wyjątkiem piewodruków i wydań z rękopisu, wzmianki o Mickiewiczu w podręcznikach historii literatury polskiej i w różnych pracach zbiorowych, pewne rodzaje opracowań dotyczące kultu wieszczą i — z małymi wyjątkami — artykuły z prasy codziennej. Równocześnie jednak przekroczono ramy zasięgu tradycyjnie przyjętego dla bibliografii, rejestrując rękopisy dzieł Mickiewicza i niedrukowane ich tłumaczenia, a w części przedmiotowej — niewydane prace o poecie.

Można powiedzieć, że kryteria doboru materiałów oparto w „Zarysie“ o słuszne zasady. Pominięte rodzaje dokumentów w większości przypadków nie zawierają informacji szczególnie ważnych w pracy historyka literatury, a więc formalne kryteria selekcji pokrywają się tu dostatecznie z kryteriami merytorycznymi. Natomiast włączenie do wykazu notatek o dokumentach nie publikowanych świadczy o tym, że w zakresie materiałów potrzebnych do badań filologicznych „Zarys“ chce informować dokładnie i wyczerpująco.

Zagadnienie jakości informacji zawartych w „Zarysie“ nasuwa przy dalszym analizowaniu doboru materiałów do tej bibliografii pewne uwagi. Chodzi tu przede wszystkim o wykaz źródeł bibliograficznych, z których czerpano materiały.

Przedmowa do „Zarysu“ nie informuje, jakie źródła wykorzystano przy sporządzaniu bibliografii. Nie jest to bez znaczenia dla badaczy, którzy chcą zebrać dokładną bibliografię interesującego ich zagadnienia. Użytkownik powinien dokładnie wiedzieć, w jakim stopniu przy opracowywaniu „Zarysu“ oparto się o bibliografie ogólne (*Przewodnik Bibliograficzny*, *Urzędowy Wykaz Druków*, *Bibliografię polską* Estreicher, *Bibliografię Zawartości Czasopism*) i o bieżące bibliografie literackie, które — choć z przerwami — ukazywały się w Polsce począwszy od końca w. XIX i zawierają często informacje o ciekawych materiałach publikowanych w mało znanych i z biegiem lat zapomnianych czasopiśmie. Równie pożyteczny byłby wykaz bibliografii specjalnych wykorzystanych w „Zarysie“ i wykaz czasopism, z których zbierano materiał na podstawie autopsji, zamiast ogólnikowej informacji o pomijaniu — z małymi wyjątkami — artykułów z prasy codziennej.

³ *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej. Pamiętnik Literacki*, XLVI, 1955, z. 4.

Zupełnie nie wyjaśniono też stosunku „Zarysu“ do poprzednich bibliografii mickiewiczowskich, których pokazny wykaz podano na stronach 143—146. Co prawda, przedmowa stwierdza, że „Zarys“ „raczej odsyła do źródeł, niż je zastępuje“ (s. 6), ale nie wiadomo dokładnie, które z wymienionych dawnych spisów wykorzystano, a do których użytkownik, pragnący poszerzyć zasób swych wiadomości, powinien jeszcze zajrzeć.

Również nie wyjaśniono dostatecznie zasięgu chronologicznego „Zarysu“. Nie informuje o tym karta tytułowa, a wiadomości zawarte w przedmowie ograniczają się do wzmianki, że pierwotny plan reedycji *Literatury polskiej* Korbuta przewidywał poszerzenie zasięgu do roku 1950. Tymczasem w tekście zestawienia spotykamy jako najpóźniejszą datę r. 1956, co zresztą nie upewnia, czy zarejestrowano materiały z całego tego roku. Próbnego sprawdzenia z numerami Bibliografii Zawartości Czasopism z r. 1956 wykazało brak wielu pozycji, ale nie wiadomo, czy wyniknęło to z ograniczenia zasięgu wydawniczego „Zarysu“ (pominięcia specjalnych, nie związanych z literaturą czasopism), czy też z zawężenia jego zasięgu chronologicznego.

Specjalnie ważne zagadnienie w bibliografii Mickiewicza-autora, którego dzieła były tłumaczone na niemal wszystkie języki świata, stanowi sprawa doboru wydawnictw zagranicznych. Kryteria doboru zastosowane w „Zarysie“ są nieco inne niż dla wydawnictw krajowych. Uwzględniono nie tylko samoistne edycje przekładów, ale i przekłady zamieszczone w wydawnictwach ciągłych i zbiorowych. W części opracowań rozprawy w językach obcych (a więc najczęściej wydane za granicą) podano jedynie w przypadku, gdy są to pozycje o charakterze ogólnym lub źródłowym.

Zasada poszerzenia zasięgu wydawniczego w stosunku do tłumaczeń utworów Mickiewicza, umotywowana odmiennością recepcji przekładu na terenie obcego kraju, jest zupełnie słuszna. Natomiast zasada przyjęta w stosunku do obcojęzycznych prac o Mickiewiczu nie wydaje się słuszna. Oczywiście w większości przypadków badacz twórczości Mickiewicza nie musi znać drobnych przyczynków dotyczących poety wydanych poza granicami Polski i napisanych przez obcych uczonych, ale badaczowi takiemu niepotrzebne są też informacje o tłumaczeniach dzieł poety; sięgnie on zawsze po wydanie stojące jak najbliżej autografu, a więc po wydanie oryginalne. Skoro jednak autorzy „Zarysu“ zdecydowali się na podawanie wiadomości o tłumaczeniach, to tym samym wśród użytkowników zestawienia przewidzieli tłumaczy dzieł Mickiewicza i badaczy recepcji jego utworów poza granicami Polski. Dla tej kategorii użytkowników celowe byłoby notowanie również wszelkich obcojęzycznych prac o Mickiewiczu, a nie tylko rozpraw o charakterze źródłowym lub ogólnym.

Omawiając kryteria doboru wydawnictw zagranicznych w „Zarysie“, trzeba zwrócić uwagę, że i tutaj, podobnie jak przy materiałach krajowych, brakuje wykazu źródeł bibliograficznych wykorzystanych przy sporządzeniu zestawienia. *Polonica* zagraniczne i wiadomości o nich dopływają do kraju wciąż jeszcze w sposób niezorganizowany, a tym samym i niewystarczający. Toteż notatka w przedmowie informująca, że wydawnictwa zagraniczne uwzględniono w „Zarysie“ „w takim stopniu, w jakim pozwalały na to posiadane przez nas materiały“ (s. 6), wśród których „wiele pozycji

zawdzięczamy materiałom gromadzonym przez Komitet Organizacyjny Obchodu Roku Mickiewiczowskiego“ (s. 8), jest zupełnie niewystarczająca dla osób interesujących się właśnie tymi wydawnictwami.

Użytkownik zbierający informacje o tłumaczeniach utworów Mickiewicza i o obcojęzycznych pracach dotyczących poety chciałby wiedzieć, czy przygotowując „Zarys“ sięgnięto po obce bibliografie narodowe, po bibliografie *poloniców* w rodzaju *La Pologne en France* J. Lorentowicza⁴ lub bibliografie poświęcone specjalnie recepcji Mickiewicza za granicami Polski, jak np. J. Banský'ego *Slovenske mickiewicziana*⁵ lub A. A. i M. M. Colemanów *Adam Mickiewicz in English*⁶. Sprawa ta wiąże się z wykazem bibliografii mickiewiczowskich podanych w „Zarysie“. Wykaz ten informuje o bibliografiach *Mickiewiczianów* zagranicznych i bibliografiach ogólnych *poloniców* zagranicznych w rodzaju wspomnianej pracy Lorentowicza czy M. i M. Bersano Begey *La Polonia in Italia*⁷, ale nie mówi, czy zestawienia te wykorzystano przy opracowywaniu „Zarysu“, czy też trzeba do nich sięgnąć, by uzupełnić podane informacje. Pożyteczne byłoby też wyjaśnienie przyczyn umieszczenia w wykazie bibliografii ogólnych *poloniców* zagranicznych. Nie wiadomo bowiem, czy zanotowane tego rodzaju bibliografie znalazły się tam przypadkowo, czy — kierując się wskazówkami zawartymi w bibliografiach bibliografii — przejrano wszelkie tego rodzaju spisy i wybrano z nich te, które zawierają *Mickiewicziana*, czy też ogólne bibliografie *poloniców* podano wtedy, gdy brakuje odpowiedniej dla danego państwa bibliografii mickiewiczowskiej⁸. Informacja w tej sprawie dla poszukującego zagranicznych *Mickiewiczianów* byłaby ogromnie cenna, gdyż zaoszczędziłaby wiele trudu poszukiwania i nieraz zupełnie bezowocnego przeglądania tego rodzaju spisów.

Pożyteczna byłaby też notatka informująca o stronach, na których znajdują się *Mickiewicziana* w bibliografiach ogólnych *poloniców*, i wiadomość, czy bibliografia zawiera tylko opisy tłumaczeń mickiewiczowskich i obcojęzyczne prace o poecie, czy też i wydawnictwa dotyczące poety w języku polskim. Wiadomość tego rodzaju jest potrzebna ze względu na wieloznaczność pojęcia „*polonicum* zagraniczne“, przez które rozumie się

⁴ J. Lorentowicz, *La Pologne en France. Essai d'une bibliographie raisonnée*. T. 1—3. Paris 1935—1941.

⁵ J. Banský, *Slovenske mickiewicziana*. (Bibliografia). Bratislava 1955.

⁶ A. A. Coleman, M. M. Coleman, *Adam Mickiewicz in English*. Shenectady 1940. Równocześnie podają wiadomość o niewymienionej w „Zarysie“ pracy: M. M. Coleman, *Adam Mickiewicz in English*. (1827—1955). Cambridge Springs 1954.

⁷ M. Bersano Begey, M. Bersano Begey, *La Polonia in Italia*. Saggio bibliografico. 1799—1848. Torino 1949. Bibliografia dotycząca Mickiewicza, sporządzona według powyższego spisu przez Marinę Bersano Begey, znajduje się w pracy: G. Maver, E. Damiani, M. Bersano Begey, *Mickiewicz e l'Italia*. Napoli 1949.

⁸ Za przypadkowością w rejestracji przemawia fakt, że pominięto tu m. in. jedyną pracę wskazującą na szwedzkie *Mickiewicziana*, a mianowicie: J. Trypućko, *Bibliografia szwedzkich poloniców za l. 1918—1939*. T. 1—2. Uppsala 1955. Maszynopis powielany.

w równym stopniu prace w języku polskim, jak i prace obcojęzyczne o Polsce wydane za granicą. Sporządzenie notatek tego typu nie byłoby chyba dla autorów bibliografii kłopotliwe, skoro umieszczano tu bardzo często uwagi informujące o tym, że dana bibliografia zawiera przekłady i opracowania, względnie tylko same przekłady. Mówiąc jednak o adnotacji i o formie cytaty wydawniczej, wkracza się już w dziedzinę zagadnień opisu dokumentów, która stanowi zupełnie osobny problem.

2. Opis dokumentów

„Opis wydawnictw wchodzących w skład „Zarysu“ sporządzono — jak stwierdza przedmowa (s. 8) — w trzech czwartych na podstawie autopsji. Można by się spodziewać po tym oświadczeniu, że znajdziemy tu opisy dokładne, na których śmiało można się oprzeć w poszukiwaniach katalogowych i które jasno informują użytkownika o treści dokumentu. Tymczasem tak nie jest.

Pierwsza przyczyna, która utrudnia oparcie się o opis bibliograficzny w „Zarysie“, wypływa stąd, że nie wyróżniono graficznie (np. przy pomocy gwiazdki — jak to zaleca norma⁹) opisów przejętych z drugiej ręki. W ten sposób rezultat żmudnej i trudnej pracy autorów, polegający na odnalezieniu i sprawdzeniu dokumentów z egzemplarzem jest zupełnie niewidoczny, bo nie wiadomo, które opisy są pewne i można się na nich oprzeć w badaniach, a które mogą zawierać nieścisłości.

Druga przyczyna powodująca niedokładność informacji wypływa z nadmiernego skrócenia opisu. Przedmowa podaje, że w „Zarysie“ zastosowano „skrótowy zapis bibliograficzny ograniczony do tytułu utworu oraz daty i miejsca druku, ewentualnie z zaznaczeniem wydawcy [naukowego] i serii wydawniczej“ (s. 6). Tego rodzaju opis nie jest wystarczający, zwłaszcza wtedy, gdy mamy do czynienia z wieloma wydaniami dzieła, a właśnie w bibliografii Mickiewicza fakt ten spotykamy często. Dla przykładu można wskazać na kilka przypadków związanych z edycjami *Pana Tadeusza*.

„Zarys“ notuje między rzeszowskie wydania *Pana Tadeusza* z r. 1932 i 1903 w formie: „oprac. J. O. Sądźmir. Rzeszów 1902; toż 1903“ (s. 76). Tymczasem *Przewodnik bibliograficzny* W. Wisłockiego¹⁰ podaje, że J. O. Sądźmir wydał w r. 1902 w Rzeszowie pierwszy tom poematu, a w r. 1903 — drugi (księgi VI—XII). O innym wydaniu z r. 1903 *Przewodnik bibliograficzny* nie wspomina. Czy więc traktować informację w „Zarysie“ jako opis nieznanego bibliografii ogólnej wydania *Pana Tadeusza*, czy też autorzy „Zarysu“ pisząc „toż 1903“ mieli na myśli wydanie drugiego tomu? Trudno to rozstrzygnąć, a przecież gdyby podano wydawcę i ilość stron książki — identyfikacja byłaby o wiele łatwiejsza.

Inny przykład: „Zarys“ notuje wydanie *Pana Tadeusza* z ilustracjami Andriollego opublikowane w Warszawie w roku 1928 i 1933. Obu tych

⁹ Opis bibliograficzny w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień. Polskie Normy, 1956, N-01156.

¹⁰ Opis wydań *Pana Tadeusza* sprawdzono na podstawie materiałów do bibliografii polskiej za lata 1901—1939, gromadzonych w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej.

wydań nie można odnaleźć w Urzędowym Wykazie Druków, który notuje natomiast warszawskie wydania *Pana Tadeusza* z ilustracjami Andriollego z r. 1929 i 1931, podając obie daty w klamrach, to znaczy, że wzięto je spoza druku. Przykład ten nasuwa dwa przypuszczenia: albo każda z wymienionych bibliografii opisała zupełnie różne publikacje, albo w jednej z nich ustalono błędnie daty wydania. Forma opisu w „Zarysie“, nie wyróżniająca graficznie danych wziętych spoza druku, nie podająca nazwiska nakładcy i ilości stron książki, uniemożliwia rozwiązanie tej zagadki.

Jeszcze inny przykład wskazuje na trudności w identyfikacji druku wynikłe z ograniczenia adresu wydawniczego do podawania miejsca i daty druku. „Zarys“ opisuje jedno z wydań *Pana Tadeusza* w formie: „Kr. 1903“ (s. 76), a wspomniany wyżej *Przewodnik bibliograficzny* takiego wydania nie notuje, rejestruje natomiast wydanie z tego samego roku, opublikowane we Lwowie w serii *Wydawnictwa Macierzy Szkolnej*, a drukowane w Krakowie. I w tym przypadku brak danych w opisie przyjętym w „Zarysie“ uniemożliwia ustalenie, czy mamy tu do czynienia z tą samą edycją, czy z dwiema różnymi publikacjami.

Przykładów takich można by podać wiele. Wybrano tu tylko trzy, dotyczące jednego dzieła, aby pokazać, że opis dokumentów w tego typu bibliografiach jak „Zarys“ powinien uwzględniać więcej danych dotyczących zewnętrznych cech książki. Jeśli bowiem uznano za celowe opisywanie w „Zarysie“ wszelkich samoistnych wydań danego utworu, to chyba tylko po to, aby móc według tych opisów odszukać dane wydanie w katalogach bibliotek i obejrzeć jego egzemplarz, a tego — na podstawie „Zarysu“ — bardzo często dokonać nie można.

Osobne zagadnienie w omawianiu zasad opisu stanowi opis tłumaczeń dzieł Mickiewicza. Jak wspomniano wyżej, „Zarys“ notuje nie tylko tłumaczenia wydane osobno, ale i znajdujące się w antologiach, zbiorach utworów innych autorów, w pracach krytycznych itp. Opisy tych ostatnich ograniczają się do podania nazwiska tłumacza, tytułu dzieła, w którym się tłumaczenie znajduje, i roku wydania publikacji. Oto np. opis tłumaczenia wiersza *Zaloty*: „N. Berg. W zbiorze: *Utro. Litieraturnyj i politiceskij sbornik. Moskwa 1866*“ (s. 40) — lub tłumaczenia *Sonetów*: „J. C. Tollemach Sinclair: *Larmes et sourires. Paryż 1912*“ (s. 42). Odnalezienie tłumaczeń na podstawie danych zawartych w opisach może nastąpić tylko przez przekartkowanie cytowanej pracy albo poprzez sprawdzenie spisu treści, o ile w nim nazwisko Mickiewicza umieszczano. Jest to metoda poszukiwań uciążliwa, zabierająca wiele czasu, a w przypadku gdy w danej pracy ogłoszono kilka mickiewiczowskich tłumaczeń — niewystarczająca. W takim przypadku trzeba po prostu tłumaczenie czytać, aby je zidentyfikować.

Wydaje się, że bibliograf powinien te wszystkie trudności usunąć podając tytuł tłumaczenia i strony, na których się ono znajduje w zbiorze. Podawanie tytułów byłoby bardzo pożyteczne również w opisach tłumaczeń samodzielnie wydanych, bowiem bardzo często sięga się do bibliografii po to, aby ustalić oryginalny tytuł posiadanego egzemplarza tłumaczenia, a tym samym — nie czytać i nie porównywać tekstu z oryginałem. Tego rodzaju informacji, tak bardzo potrzebnych przede wszystkim wydawcom,

bibliografom i bibliotekarzom, „Zarys“ nie dostarcza, a co za tym idzie — materiały w nim zebrane nie mogą być w należytych stopniu wykorzystane.

Odmienne problemy opisu związane są z wydawnictwami zanotowanymi w części przedmiotowej, zatytułowanej *Wiedza o autorze*. Tutaj zagadnienie identyfikacji opisu z drukiem, mimo że opis ograniczono również do podstawowych danych, nie nastęrcza w zasadzie trudności, gdyż w części tej spotykamy się najczęściej tylko z jednym lub najwyżej kilkoma wydaniem jednego wydawnictwa.

Opisy wydawnictw w części przedmiotowej budzą zastrzeżenie przede wszystkim od strony informacji o ich treści. Jeśli bowiem zasadniczą informacją, po którą sięga się do części podmiotowej, będzie odnalezienie danych o ilości wydań, ewentualnie o poprawności tekstu wydanego utworu, to w części przedmiotowej interesuje przede wszystkim treść zanotowanej pracy. Zdobycie informacji w tej mierze ułatwia częściowo sam układ materiałów, komasujący pod tytułem utworu Mickiewicza lub tytułem zagadnienia związanego z jego życiem wszelkie prace i fragmenty prac dotyczące odnośnego tematu. Jednakże prace zgrupowane pod jednym nagłówkiem są różnego typu, omawiają dany utwór lub zagadnienie raz wyczerpująco, kiedy indziej tylko fragmentarycznie, poruszając jeden z jego aspektów. Opisy tych prac nie wskazują zupełnie na ujęcie tematu, o ile nie robi tego sam tytuł.

Oto na przykład w rozdziale będącym wykazem materiałów dotyczących pobytu poety w Rosji znajduje się opis: „S. Fiszman: Mickiewicz w Rosji [...]. W-wa 1949“ (s. 169), który zupełnie nie informuje, jakiego rodzaju materiały (listy, dokumenty urzędowe?) zawiera wskazana praca. W rozdziale zawierającym materiały dotyczące spraw edytorstwa dzieł Mickiewicza znajdujemy opis: „J. Krzyżanowski: Do Redakcji Pamiętnika Literackiego. *Pam. Lit.* R. 46 (1955)“ (s. 282), który zupełnie nie wyjaśnia tekstu listu, a chyba to jest ważne! A oto kilka przykładów opisów znajdujących się pod nagłówkiem „Twórczość okresu pobytu w Rosji“: „M. Dubiecki: Wierszyk albumowy A. Mickiewicza dotąd w druku nieznan. *Kłosa* 1882 t. 1 nr 884“ (s. 225). „Z. Szweykowski: Powieści historyczne Henryka Rzewuskiego. W-wa 1922“ (s. 226). „S. Fiszman: Nieopublikowane materiały mickiewiczowskie. *Nowe Widnokreśli* (Moskwa) 1945 nr 19—20“ (s. 226). „E. Kipa: Mickiewicziana. *Pam. Lit.* R. 42 (1951) i odb.“ (s. 226).

Biorąc pod uwagę, że z bibliografii korzystać będzie nie tylko badacz poszukujący kompletnej literatury o Mickiewiczu, ale i ktoś opracowujący drobne zagadnienie, powinno się — w przypadkach niejasnego lub zbyt ogólnego tytułu — określić dokładniej temat rozprawy, a w przypadku, gdy danego zagadnienia dotyczy tylko fragment opisywanej pracy (jak to jest prawdopodobnie z książką Szweykowskiego o powieściach historycznych Rzewuskiego), wskazać strony, na których się ów fragment znajduje, i określić jego treść, aby nie zmuszać użytkownika do sięgania po materiały, które okażą się nieprzydatne.

Trzeba też zwrócić specjalną uwagę na niecytowanie stron przy opisie fragmentu. Można było w opisie wydawnictw zwartych nie podawać objętości pracy, choć to też jest czynnik informujący o charakterze wydawnictwa, ale w żadnym wypadku nie powinno się zrezygnować ze wskazywania

stron przy opisie fragmentu książki. Notatka taka, biorąc pod uwagę, że opisy były robione na podstawie autopsji, nie zajęłaby dużo czasu autorem, nie powiększyłaby zbytnio objętości zestawienia, a w dużej mierze ułatwiłaby poszukiwania użytkownikom, rozwiałaby wąpliwości, czy cytowane wydawnictwo poświęcone jest Mickiewiczowi w całości, czy tylko częściowo.

Z tego samego powodu trzeba uznać za niedokładne opisy artykułów z Pamiętnika Literackiego lub z innych kwartalników, np. Przewodnika Naukowego i Literackiego, Przeglądu Powszechnego, w którym podano tylko rocznik, a nie uwzględniono ani numeru zeszytu, ani stron, na których się praca znajduje, gdy tymczasem w opisie innych czasopism, nawet w przypadku numeracji ciągłej, notuje się obok rocznika i numeru jeszcze tom (np. *Kłosa* 1882 t. 1 nr 884 — lub *Tyg. Ilustr.* 1894 t. 2 nr 27).

Skrócony opis stosowany w „Zarysie“ okazał się jednak bardzo wygodny przy wskazywaniu odbitek i recenzji. Odbitki są tylko zaznaczone przy opisie artykułów, a informacja o recenzjach zgrupowanych w nawiasie tuż obok pracy, której dotyczą, występuje jedynie w postaci cytaty wydawniczej.

Podobną intencję komasowania związanych ze sobą wydawnictw zauważono przy łączeniu prac składających się na jakąś polemikę (np. tak zgrupowano artykuły związane z oceną *Pana Tadeusza* przez J. N. Millera w r. 1924), ale nie wszystkie polemiki zostały wychwycone i opisane razem. Nie zauważono np. związku w artykułach o *Panu Tadeuszu* ogłaszanych w r. 1955 w *Polonistyce*, a będących dyskusją nad metodami w nauczaniu poematu, lub między artykułami W. Bieńkowskiego i M. Janionówny *O Konradzie Wallenrodzie* w *Przeglądzie Kulturalnym* w roku 1956.

3. Układ

Układ zarysu bibliograficznego *Adama Mickiewicza* jest oparty o ogólne wytyczne kompozycji bibliografii osobowej. Materiał zgrupowano tutaj w dwóch zasadniczych częściach: podmiotowej, zatytułowanej *Twórczość*, i przedmiotowej, nazwanej *Wiedza o autorze*. Wykaz bibliograficzny uzupełniono indeksami: tytułów utworów Mickiewicza, tłumaczy i autorów opracowań.

Część podmiotowa składa się z wykazu utworów oryginalnych Mickiewicza, przekładów dokonanych przez niego, utworów przypisywanych poecie, wykazu wydań jego korespondencji oraz prac zawierających mickiewiczowskie materiały, z wykazu wydań dzieł zbiorowych (tak oryginalnych, jak i przekładanych), wreszcie z wykazu czasopism zawierających pierwodruki i z zestawienia bibliografij.

Część przedmiotowa w pierwszym rozdziale grupuje monografie dotyczące poety, dalej — materiały biograficzne, opracowania twórczości, prace o domniemanych utworach Mickiewicza, o jego korespondencji, wydaniach dzieł, wreszcie prace dotyczące kultu poety.

Trzeba przyznać, że ogólny schemat podziału materiałów w „Zarysie“ jest jasny i zupełnie bez trudu można odnaleźć potrzebny rozdział lub grupę

materiałów. Zastrzeżenia budzą tylko niektóre rozwiązania, jak np. umieszczenie zestawienia bibliografij lub prac zawierających materiały dotyczące Mickiewicza w części podmiotowej, jakby to były wydawnictwa zawierające utwory Mickiewiczowskie.

Mówiąc o układzie trzeba raczej zwrócić uwagę na niektóre szczególne posunięcia redaktorów tomu. Tak więc należy pamiętać, że prace mówiące o dziejach rękopisów Mickiewiczowskich zostały umieszczone w części podmiotowej tuż przy opisie danego rękopisu. Z drugiej strony, krytyczne wstępy do wydań utworów poety mające charakter rozprawki lub studium zanotowano między opracowaniami. Oba posunięcia wydają się słuszne i dlatego żalować trzeba, że w podobny sposób nie zanotowano w rozdziale „Utwory przypisywane Mickiewiczowi“ prac ustalających lub podważających autorstwo poety. Znajdują się tam co prawda uwagi w formie, jak np. przy poz. 26 (s. 101): „(Autorstwo Mickiewiczowi przypisał J. Kallenbach; zaprzeczył W. Borowy)“, ale nie wskazano w nich na rozprawę, w której ten fakt ustalono. Rozdział w części przedmiotowej zawierający literaturę na ten temat szereguje prace chronologicznie, a poza tym i tutaj w niektórych pozycjach natrafiamy na niejasne i nie objaśnione tytuły, często więc trudno ustalić, o jakim utworze mowa w danym artykule. Poza tym zdarza się, że wymienione przy opisie utworu nazwisko badacza zajmującego się ustaleniem autorstwa nie znajduje się w ogóle w analogicznym rozdziale w części przedmiotowej (tak jest np. z nazwiskiem Borowego lub Kleinera), i właściwie nie wiadomo, gdzie szukać ich prac na ten temat.

Zastrzeżenia budzi też układ grup materiałowych w rozdziałach części przedmiotowej. Spotykamy się tam z grupami materiałów bardzo obszernymi, liczącymi kilka pełnych stron druku, z których wybranie potrzebnej literatury dotyczącej jednego zagadnienia związanego z utworem, jak np. język *Pana Tadeusza* lub ludowość *Dziadów*, nie jest łatwe. Rozbicie materiałów na większe grupy bądź tematyczne, bądź chronologiczne ułatwiłoby poszukiwania. Utrudnia też korzystanie z zestawienia układ typograficzny mało różnicujący czcionki i niejasno stosowane akapity. Rozumiejąc, że trudności te wyrosły z ogromu materiałów, z jakim ma się do czynienia w bibliografii mickiewiczowskiej, zastanowić by się warto, czy pójście w kierunku większego rozbicia materiałów na grupy tematyczne, przy równoczesnym większym zróżnicowaniu graficznym opisu, nie dałoby lepszych rezultatów.

W przeciwieństwie do części przedmiotowej, układ rozdziału „Utwory oryginalne“ w części podmiotowej jest rozwiązany ciekawie i przejrzyste, każdy utwór Mickiewicza został tam potraktowany jako osobna, numerowana pozycja (razem 217), mimo że wiele z tych utworów nigdy nie było wydanych osobno. Metoda ta, zupełnie nowatorska, wyniknęła ze stanowiska autorów, którzy w tym wykazie obrali za jednostkę bibliograficzną utwór literacki (jednostkę piśmienniczą), a nie wydanie utworu (jednostkę wydawniczą). Stąd pozycja dotycząca danego utworu Mickiewicza zawiera nie tylko wykaz jego wydań, ale ustala też tytuł utworu, podając w nawiasie jego odmiany, datę powstania dzieła oraz informacje o losach autografu lub kopii rękopiśmiennej wcześniejszej od pierwodruku. Notatka taka stanowi

jakby krótką monografię utworu ustalającą podstawowe dane: datę powstania dzieła, jego tytuł, wskazuje na poprawny tekst, miejsce przechowywania autografu i ilość wydań książkowych. Trzeba przyznać, że taka metoda kompozycji części podmiotowej jest zupełnie nowatorska, stawia „Zarys“ na pograniczu szkicu monograficznego, katalogu rękopisów i bibliografii *sensu stricto*, ale równocześnie powoduje, że suchy wykaz utworów poety przeobraża się w ciekawą lekturę i sam, bez potrzeby sięgania do omawianych dokumentów, narzuca wnioski o losach twórczości Mickiewicza i jej znaczeniu w dziejach kultury naszego narodu.

Na nowatorstwo opracowania trzeba też położyć akcent oceniając „Zarys“ jako całość. Zestawienie to wyrasta ponad tradycyjną bibliografię osobową, starając się wskazać na fakty z życia poety i dotyczące losów jego dzieł; przerasta też dzięki obszerności nagromadzonych materiałów wykaz Korbutowski, ale jednocześnie nie jest pełną bibliografią mickiewiczowską, pełnym wykazem wydań jego dzieł i prac dotyczących poety. Ta nowatorskość spowodowała, że metoda pracy nie została w „Zarysie“ przemyślana do końca, że nie zawsze autorzy zdawali sobie sprawę, w jaki sposób i kto z ich pracy może korzystać i czy zawsze będzie miał ułatwione poszukiwania i informacje. Być może, że większość niejasności i niekonsekwencji wypływa po prostu z ogromu materiałów mickiewiczowskich, z jakimi autorzy mieli do czynienia. Z tego powodu dobrze się stało, że jako pierwsza w cyklu tego rodzaju opracowań ukazała się praca o Mickiewiczu. W ten sposób dalsze opracowania postaci pisarzy w bibliografii literatury będą robione w oparciu o doświadczenie zdobyte przy wydaniu „Zarysu“. Jeśli jednak zestawienia tego typu mają przynosić pożytek we wszelkiego rodzaju badaniach — począwszy od poszukiwań studenta-polonisty, a skończywszy na potrzebach specjalisty-naukowca — to trzeba pamiętać, aby mimo specyficznej formy opracowanie ich było oparte o ściśle ustalone metody bibliograficzne.

Warszawa, 7 X 1957.

Elżbieta Stodkowska

Roman Taborski, APOLLO KORZENIOWSKI. Ostatni dramatopisarz romantyczny. (Redaktor naukowy: Jan Kott). Wrocław 1957. Zakład imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 167, 5 nrb. + 6 ilustracji. *Studia Historycznoliterackie* pod redakcją Jana Kotta. Tom 9. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Celem monografii Taborskiego o Apollonie Korzeniowskim było, jak wyznaje w zakończeniu autor, wykazanie, iż twórca *Komedii* zasługuje na uwagę „nie tylko jako ojciec Conrada, ale i jako samoistna indywidualność — pisarza i człowieka czynu“ (s. 131). Sądzę, że to swoje podstawowe zadanie książka spełnia w całej rozciągłości. Jej zasługą jest zresztą nie tylko zmiana punktu widzenia na postać Apollona Korzeniowskiego: Taborski tworzy po prostu od podstaw wiedzę o tym autorze, z rozproszonych okrucich konstruuje warsztat bibliograficzny i filologiczny, zakłada podwaliny pod przyszły warsztat edytorski, by w końcu przejść do zagadnień